

“AZGELİŞMİŞLİK” OLGUSU VE EKOLOJİK TAHRİBAT: SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE ÇEVRESEL GÜVENLİK SİYASASI

Mehdi PEKEDİS*

ÖZET

Kalkınma, azgelişmişlik ve ekolojik örselenme arasındaki tarihsel iliőkiye odaklanan bu çalıőmada ekolojik örselenmenin kalkınma söylemine etkisi ve çevresel güvenlik siyasetinin ekoloji-politiği tartıőılmaktadır. Kalkınma politikalarının amacı azgeliőmiő ölkelerin gelişmişlik ve refah düzeyini arttırmaktı. Kalkınma söylemi ile Keynezyen ekonomi politikalarının 1970’li yıllarda yaőadığı iktisadi ve politik kriz, sürdürülebilir kalkınma düşüncesini üretti. Sürdürülebilir kalkınma, sanayi kapitalizminin yol açtığı çevresel-ekolojik felaketslere karşı alınabilecek önlemler bağlamında kullanılmıőtır. Kavram retorik olmakla birlikte çevresel-ekolojik sorunların özellikle azgeliőmiő ölkeler üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Azgeliőmiő ölkeler açısından ise bu durum daha trajik biçimde tezahür etti. Çevresel-ekolojik tahribatın önlenmesine yönelik politikalar uygulanmasına ekolojik krizin derinleşmesi, azgeliőmiő ölkelerde uygulanan çevresel güvenlik siyasetinin başarısızlığının bir sonucudur. Çalıőmada çevresel güvenlik siyasetinin sürdürülebilir kalkınma bağlamında tarihsel bir analizi yapılmıőtır. Bu anlamda çalıőmanın amacı, kalkınma politikalarının ekoloji-politiğini irdelemektir. Çalıőmada kalkınma politikalarının çevresel güvenlik siyaseti arasında dolaylı bir ilişki olduğu bulgusuna ulaőılmıőtır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Ekoloji, Sürdürülebilir Kalkınma, Azgelişmişlik, Çevresel Güvenlik.

THE PHENOMENON OF “UNDERDEVELOPMENT” AND ECOLOGICAL DESTRUCTION: THE POLITICS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ENVIRONMENTAL SECURITY

ABSTRACT

Concentrating on the historical relationship between development, underdevelopment and ecological damage, this study discusses the impact of ecological damage on development discourse and the ecology-politics of environmental security politics. The purpose of development policies was to increase the level of development and welfare of underdeveloped countries. The economic and political crisis experienced by the development discourse and Keynesian economic policies in the 1970s produced the idea of sustainable development. Sustainable development was used with regard to the measures to be taken against the environmental-ecological disasters caused by industrial capitalism. Although the concept is rhetorical, it reveals the impact of environmental-ecological problems especially on underdeveloped countries. For the underdeveloped states, this situation has manifested itself in a more tragic way. The deepening of the ecological crisis despite the implementation of policies aimed at preventing environmental-ecological destruction is a consequence of the failure of the environmental security policy implemented in underdeveloped countries. This study provides a historical analysis of environmental security policy in the context of sustainable development. In this sense, the aim of the study is to analyse the ecology-politics of development policies. The study finds that there is an indirect relationship between development policies and environmental security policy.

Keywords: Environment, Ecology, Sustainable Development, Underdevelopment, Environmental Security.

*Doktora Öğrecisi, İnönü Üniversitesi, mehdi.pekedis@gmail.com , 0000-0003-3824-2606

1. GİRİŞ

Kapitalizmin toplumsal bir sistem olarak özel mülkiyete ve sömürü ilişkilerine dayanması, onun tarihsel süreç içerisinde eşitsiz bir biçimde gelişmesine neden olmuştur. Pre-kapitalist üretim tarzı olarak feodalizmden merkantilizme geçiş sürecinde Batı Avrupa ülkelerinin mutlak monarşi yönetimine geçiş, sömürge hareketlerinin yaygınlaşması ve Avrupa coğrafyasında meta birikimi sanayi kapitalizminin doğuşunun tarihsel ve maddi koşullarını hazırlamıştır. Sanayi kapitalizminin Batı Avrupa'da ortaya çıkması ve gelişmesi ile birlikte merkezi konuma yükselen bu ülkeler, sömürdükleri coğrafyalar ise bağımlı ve çevre ülkeler konumunda kalmışlardır. Sanayi kapitalizminin eşitsiz gelişimi merkez-çevre ilişkisini daha çok derinleştirmiştir. Özellikle 18. yüzyılın sonlarından itibaren kapitalizm ve sermaye birikimi küresel ölçekte genişleme eğilimi gösterdi (Wallerstein, 2015a: 187). Kapitalizmin yeni coğrafi alanlara genişlemesi ileri-kapitalist ülkeler açısından muazzam bir sermaye birikimine yol açtı. Bu birikim daha çok ileri-kapitalist ülkeler olan Batı Avrupa, Fransa ve İngiltere'de toplandı. Merkez-çevre ikiliği bu süreçte oluşmaya başladı. Merkez, Batı Avrupa ve İngiltere'den oluşmaktaydı. Çevre (perifer/çeper) ülkeler ise sömürgeleştirilmiş coğrafyalardı. Üretim malları Avrupa dışına ihraç edilirken sömürge coğrafyalarından ana mal/ ham madde ithal edilmekteydi. Bu durum kapitalizmin Avrupa ülkelerinde gelişmesi ve sermaye birikiminin yoğunlaşması gibi sonuçları oldu. Sermaye birikimi ve üretimin yoğunlaşması tarihsel olarak 20. yüzyıla kadar sürdü.

Sanayi kapitalizminin (Fordizm'in) 20. yüzyılın ilk çeyreğinde krize girmesi, Fordist birikim rejim krizine alternatif olarak talep yönlü, tam istihdama dayalı ve devletin yeni üretim alanları ile istihdam alanlarında ana aktör olmasını öngören Keynesyen ekonomi politikaları uygulanmaya başlandı. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalizmin yaratmış olduğu eşitsiz gelişim sorununu aşmak amacıyla merkez ülkeler tarafından çevre ülkelere yönelik kalkınma politikaları/raporları önerildi. Ancak Keynesyen ekonomi politikalarının 1970'li yıllardan sonra ekolojik ve iktisadi krizi, sermayenin ve devletin yeniden yapılandırmasıyla sonuçlanmıştır. Aynı tarihsel dönemde kalkınma politikalarının yaratmış olduğu ekolojik tahribat ve devam eden çevresel tehditler sürdürülebilir kalkınma ve çevresel güvenlik kavramlarını üretmiştir.

Sürdürülebilir kalkınma ve yeşil kapitalizm, neoliberal dönemin egemen çevreci-ekolojist söylemiydi. Kapitalist-keynesyen siyasal iktisadın ikiz krizi, yeni kavram ve politik stratejiler ortaya çıkardı. Sürdürülebilir kalkınma, çevresel bozulmalar ve toplumsal refahın arttırılmasını amaçlıyordu. Yeşil kapitalizm ise çevresel atıkların geri dönüşümü, yeşil kalkınma, hava kirliliğinin azaltılmasına yönelik süreçleri kapsamaktadır. Kurumsal yeniden yapılanmayı amaçlayan bu söylemler yerel ve uluslararası ölçekte bir takım yenilikler getirdi. Devletler çevreci bir kalkınma politikası izlemeye başladı. Çevreci kalkınma ulusal ölçeğin dışında devletler arası antlaşmalarla uluslararası bir boyut kazandı. Çeşitli uluslararası antlaşmalarla çevresel-ekolojik sorunların önlenmesi amaçlanmıştır. Çevresel güvenlik siyasası bu antlaşmalar ve devlet politikaları bağlamında şekillenmiştir. Merkez ve çevre bağımlılığı da yine bu süreçte devam etmiştir. Çevre ile merkez arasındaki *eşitsiz gelişim*, tarihsel süreçte çevresel güvenlik siyasetinin bir boşgösterene tekabül ettiğini gözler önüne serdi.

Bu bağlamda çalışma, kapitalist üretim ilişkilerinin tarihsel süreçte yaratmış olduğu eşitsiz gelişimin, çevresel-ekolojik sonuçlarının merkez-çevre ülke ilişkileri çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır.

2. EŞİTSİZ GELİŞME AÇISINDAN KALKINMA

Kavramların anlam-bilimselliğinden bahsetmek aynı zamanda onların tarihselliğinden bahsetmek demektir. Tarihsel süreçte ise kavramlar içinde bulunduğu koşullar bağlamında üretilir ve anlam kazanır (Timur, 2004: 111). Kalkınma kavramını anlam-bilimsel açıdan incelediğimizde

kavramın iktisadi-siyasal bir süreç olmasından (İnsel, 2000: 155) dolayı egemen iktisadi-politik yapı tarafından üretildiği açıktır. Bu bağlamda kalkınma kavramının anlamı tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkıp geliştiği iktisadi-siyasal ve toplumsal koşullarda aranmalıdır. Dolayısıyla öncelikle kapitalizmin tarihine bakmak gerekir.

2.1. KAPİTALİZM, EŞİTSİZ GELİŞİM VE KALKINMA

Kapitalizmin tarihsel gelişimi kendisinden önceki üretim ilişkilerinin ve toplumsal formasyonlarının birikiminden kaynaklanmaktadır. Kapitalist üretim formasyonundan önceki üretim tarzı olarak Feodalizm, tahmini olarak 5. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Avrupa’da egemen olan, topraksız köylülerin üretimine dayalı olarak, üretim dışı aktörler tarafından köylünün güvenliğini sağlama karşılığında artı ürüne el koyma biçiminde, kırsal üretimin egemen olduğu, merkezîyetçi yapının zayıf ve dağınık olduğu toplumsal ve iktisadi yapının adıdır (Fülberth, 2011: 86-87). Feodal yapının merkezîsiz –ya da birden çok merkezli- idari ve siyasi yapısı, aynı zamanda pek çok askeri yapının da merkezîsiz ve aynı zamanda birbirleri ile rekabet halinde olması askeri ve üretim teknolojisinin gelişmesine yol açmıştır (Foulkner, 2016: 124). Artık ürünün birikmesi, üretilen malların pazarlarda satılmaya başlanması ile birlikte Kıta Avrupası’nda ticaretin gelişmesine ve kentlerin ortaya çıkmasına olanak sağladı (Pirenne, 2014: 79). Pirenne’ye (2014: 79-80) göre bu dönüşüm tam olarak 12. yüzyıldan sonra meydana gelmiştir ve Avrupa’da tüketim biçimlerini, ticari ilişkileri, kentlerin idari-siyasi yapısını da dönüştürmüştü. Bu dönüşümü hızlandıran diğer etkenler ise artan üretim, pazarlama ve rekabet sayesinde Avrupa’da yeni monarşiler kurulması, dönemin orta sınıfı olarak adlandırılan “orta halliler”in ortaya çıkması, siyasi anlamda merkezîleşmeye doğru evrilme, 15. yüzyıldan sonra klasik sömürgeciliğin başlamasına neden oldu (Foulkner, 2016: 129-130). 15. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında Avrupalıların yeni coğrafyalarla karşılaşması sonucunda başlayan klasik sömürgecilik, Avrupa kıtasında aşırı ana mal birikimine neden oldu ve bu tarihsel döneme merkantilizm (ticari kapitalizm) adı verildi (Selik, 1973: 111). Özellikle Amerika ve Afrika’nın sömürülmesi ve değerli madenlerin Avrupa’ya taşınması, ticaret burjuvazisinin güçlenmesi, şehirlerde üretim biçiminin dönüşmesi Sanayi Devrimi’ne yol açtı (Başkaya, 1991: 56). Zira Avrupa ve Afrika coğrafyalarının ‘keşfedilmesi’, Feodal dönemin sonlarına doğru ortaya çıkan ve gelişen burjuvaziye yeni alanlar yarattı (Marx ve Engels, 2012: 43). Marx ve Engels’e (2012: 43) göre sömürgelerden elde edilen mallar ve gelişen üretim teknolojisi ile birlikte feodal yapılı üretim ve işletme tarzı büyüyen ve gelişen pazarları ve tüketim taleplerini karşılayamadı. Bu durum buharlı makinelerin icadını ve sanayi kapitalizminin doğmasını zorunlu kıldı. Dolayısıyla ilk sanayi teknolojisinin gelişmesi, kırsal alanda kapitalist üretimin temelini attı ve sanayi kapitalizminin gelişimine katkı sağladı (Marx, 2011: 717). Marx’a (2011: 717-718) göre bu dönemde tefeci sermaye ve tüccar sermaye olarak iki farklı sermaye biçimi ortaya çıkmıştı. Tefeci sermaye ve tüccar sermaye, sömürge hareketleri sonucunda ortaya çıkmıştır.

Sanayi kapitalizminin Avrupa’da ortaya çıkması ve gelişmesi klasik sömürgecilik hareketlerini daha da hızlandırdı. Sömürgeciliğin artması artık değer birikmesi ve birikim üzerinden sağlanan kâr hacminin artmasıyla birlikte sanayi kapitalizminin gelişmesi bu kâr biçimi üzerinden sağlandı (Fülberth, 2011: 150). Sömürge coğrafyalarında elde edilen ana mallar sermaye birikimini, esir alınan köleler ise ücretsiz emek arzını yarattı. Böylece sömürgecilik, sanayi kapitalizmi ve olgunlaşmaya başlayan burjuva sınıfı tarihsel süreçte birbirini beslediler. Sömürge coğrafyalarından elde edilen mal ve emek arzı kapitalizmin –aynı zamanda Sanayi Devrimi’nin- ilerlemesinin ana etkenleri oldu. Sanayi devrimi, kapitalist üretim tarzında kâr üretiminin dengesiz dağılması ve coğrafyaların eşitsiz biçimde gelişmesine neden oldu. Sömürge hareketlerinin öznesinin ne olduğu ve hangi coğrafyaların sömürüldüğüne bakılarak gelişimin eşitsiz dağılımı daha net anlaşılır. Merkantilist dönemden Sanayi Devrimi’nin gerçekleştiği 19. yüzyıl arasındaki

üç yüz yıllık tarihsel süreçte sömürgeci coğrafyası Avrupa dışı güney ülkeleri ile Amerika kıtası, sömürgeci ülkeler ise Batı Avrupa ülkeleri olmasından dolayı gelişmişlik farkı söz konusu coğrafyalar arasında meydana gelmiştir (Başkaya, 1991: 53). Avrupa'nın batısı ticari sermaye ile birlikte zenginleşirken Avrupa dışı coğrafyalar/ülkeler yoksullaşmaya ve zenginliklerini Avrupa ülkelerine aktar(ıl)maları sonucunda azgelişmişlik realitesi (Başkaya, 1991: 54) ve eşit olmayan gelişme olgusuyla karşı karşıya kaldı. Metanın ve teknolojinin Batı Avrupa coğrafyasında sermaye birikimi, yeni oluşmaya başlayan sermaye (burjuvazi) sınıfına ait bireyler arasında rekabete neden oldu. Kapitalist üretim tarzının rekabeti arttırması sömürgeleşme faaliyetlerinin hızlanmasına ve kapitalizmin tekelleşme eğilimini arttırdı. Nitekim Foulkner'ın (2016: 109) da belirttiği üzere kapitalist üretim ilişkileri kâr maksimizasyonu, emeğin yeniden üretimi ve dönüşümü ile ekonomik ilişkilerin rekabet halindeki sermayeye bölünmesi üç kategorinin kombinasyonundan oluşmaktadır. Kapitalist sistemin içsel rekabetçi yapısı, sömürgelerden elde edilen meta ve ucuz (hatta ücretsiz) emek, kapitalist sistemi yüzyılın sonunda hegemonyasını pekiştirmesine olanak sağladı.

Sanayi kapitalizminin Avrupa'da gelişmesinin diğer bir sonucu kapitalist gelişmenin coğrafyası ve mekânsallığıdır. Kapitalizm her coğrafyada eşit bir biçimde emek ve sermaye üretimi sağlamaz; tam tersi karmaşık ve eşitsiz gelişme gösterir (Harvey, 2012: 499). Sermayenin 19. yüzyıldan sonra artan hareketliliği, Lenin'in *Emperyalizm* adlı metninde ifade ettiği üzere "kapitalizmin en yüksek aşamasına" gelmesiyle birlikte yeni bir evreye girdi. Lenin'e (1979: 89) göre emperyalizm, kapitalist üretim formasyonunun gelişiminin bir ürünüdür ve kapitalizme süreklilik sağlar. Bu durumda emperyalizm, kapitalizmin en olgun ve özel olarak biçimlenmiş tarihsel aşamasında ortaya çıkmıştır (Lenin: 1979: 89). Kapitalizmin en ileri ve yüksek aşaması olarak emperyalizm, serbest piyasanın aşırı kâr maksimizasyonu, sanayi üretimi ile birlikte mali/finans sektörünün ortaya çıkması, sermaye dolaşımının olması ve sömürge topraklarının bölüşmesiyle tekelleşmenin olduğu aşamadır (Lenin, 1979: 90). Kapitalizmin ileri aşamasında serbest piyasanın tekelleşmesi, gelişmenin eşitsiz dağılımını arttırmıştır. Kapitalizmin klasik sömürgeci aşamasından emperyalist aşamasına kadar süregelen tarihsel süreçte uluslararası bir sistem olarak işleme, kapitalist sisteme içkin ve onun işleyişini belirleyen iki temel kavram olan emek ve ücret arasındaki ilişkiden kaynaklanır (Amin, 1997: 261). Buna göre kapitalizmin merkez-çevre arasındaki proletaryanın ürettiği artı-değerin oranının merkez ile çevre arasında eşitsiz biçimde dağılması ve emeğe ödenen ücretin değişiklik arz etmesi eşitsiz değişime neden olmaktadır (Amin, 1997: 265-266). Bu bağlamda eşitsiz gelişim, kapitalist sistem içerisindeki coğrafyaların eşitsizliği gelişiminin yanı sıra emek, ücret ve artı-değerin de eşitsiz olması durumunu da ifade etmektedir (Smith, 2017: 151). Dolayısıyla eşitsiz gelişim, kapitalist üretim ilişkisi içerisinde ekonominin hem içsel faktörleri hem de nihai olarak gelişiminin eşitsizliği anlamına gelmektedir.

Kapitalist üretim ilişkilerinin eşitsiz gelişimi tarihsel süreçte merkantilist (ticari kapitalist) dönem ile Lenin'im emperyalizm olarak adlandırdığı aşamaya dayanmaktadır. Kapitalist üretim ilişkilerinin, bir tür toplumsal sistem ve ilişkiler bütünü olarak ifade edildiğinde (Wallerstein, 2006: 12), sistemin gelişiminin de toplumsal ve siyasal boyutu olduğu açıktır. Feodalizmin çözülmesi ile birlikte ekonomik ve toplumsal sistemlerin değişimi modern devletin de doğuşun önkoşullarını hazırlamıştır. Şaylan'a (2003: 39) göre modern devlet mutlakiyetçi monarşi biçiminde serbest pazar mekanizmasının gelişmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Modern devletin merkantilist dönemden sonra mutlak egemen yapı olması aynı zamanda üç temel işlevi de yerine getirmekteydi: Birincisi; mutlakiyetçi-modern devlet belirli bir yasa ve düzene sahiptir; ikincisi, kamu finansmanı sağlamada etkili olması ve üçüncüsü merkantilist ve daha sonra serbest piyasa olarak adlandırılan ekonomi politikalarının uygulaması ve/veya desteklemesidir (Şaylan, 2003: 39-40). Merkantilist (ticari kapitalist) dönemden sonra özellikle endüstri devrimi ile birlikte zirveye ulaşması ve yine

söz konusu tarihsel süreçte 1789 ve 1848 gibi iki büyük devrimin meydana gelmesi, devletin niteliğini ve etkinliğini değiştirmiştir. Nitekim Hobsbawm (2003a: 10), 1789 Fransız Devrimi ile 1848 İngiliz Devrimi'nin gelişen kapitalist endüstrinin, liberal burjuva değerlerinin ve Batı Avrupa ülkelerinin zaferi olduğunu vurgulamaktadır. Tarihsel ve toplumsal sistem olarak kapitalizm böylece liberal değerlerle yüklü devlet(ler)in oluşmasına olanak sağladı. "Devlet, belirli toplumsal üretim ilişkileri bağlamında ortaya çıkan, o ilişkilerin tarihsel süreçlerde belirlenen somutlanma biçimi" (Yalman, 2018: 79) olarak ekonomik ilişkiler ve toplumsal-siyasal mücadeleler sonucunda şekillenmiştir. Bu bağlamda Sanayi Devrimi ile birlikte şekillenen devleti liberal-burjuva veya kapitalist devlet olarak adlandırmak mümkündür. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra sanayi kapitalizminin dünya ekonomisini ve temsil ettiği toplumsal düzeni meşrulaştırarak devleti de kendine özgü bir biçimde şekillendirmiştir (Hobsbawm, 2003b: 15). Ancak burjuvazinin eğmemen olduğu kapitalist devlet formu 19. yüzyılın sonlarına doğru aşırı üretim, eşitsiz gelişim ve bölüşüm ilişkilerinin dengesiz dağılması ile sınıfsal çelişkilerin zorlamasının yaratmış olduğu ekonomik ve toplumsal kriz, modern kapitalist devletin ve onun en çok da piyasaya ilişkin değerlerinin sorgulanmasına yol açtı. 1929 yılında başlayan durgunluk devletin yeniden yapılanması ve ölçeklenmesini zorunlu kıldı.

1929 Buhranı serbest piyasa ekonominin öngördüğü minimal devlet anlayışı yerine devletin ekonomiye müdahalesini öngören Keynesyen ekonomi modeli uygulanmaya başlanmıştır. Keynesyen ekonomi modeline göre serbest piyasa ekonomisi herhangi bir müdahale olmaksızın tam istihdamı ve refahı sağlayamaz. Ekonomik sorunların çözülmesi ve etkin bir talep oluşması için devletin ekonomiye müdahale etmesi gerekir; devlete sübvansiyonlar sağlama, doğrudan yatırım yapma ve özel sektörün yatırım yapmasını teşvik etme gibi işlevler yükler (Şaylan, 2003: 97). Devletin ekonomiye müdahale biçimi devletin aynı zamanda ekonomi politikalarında devletin daha belirleyici ve planlı olmasını gerektirdi. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşmaya başlayan yeni düzen, merkez ülkeler tarafından kalkınma ideolojisi ile ekonomik büyümenin sağlanacağı iddia edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte revize edilen ekonomi politikaları ile mevcut krizin kalkınma planları ile aşılması öngörülmüştür. Bu bağlamda kalkınma düşüncesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra politik-iktisadın ana kavramlarından biri oldu.²

2.2. YENİ SÖMÜRGE ARACI OLARAK KALKINMA

İkinci Dünya Savaşı sonra dünya düzeninin ekonomi politiği bağlamında gelişen kalkınma düşüncesi yalnızca ekonomik içeriğe sahip bir kavram değildi. Tarihsel olarak kalkınma İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra merkez (ileri/gelişmiş kapitalist) ülkelerin çevre ülkelere yönelik ekonomi politik ve toplumsal politikaların uygulanması amacıyla dönemin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Harry S. Truman tarafından kullanıldı. Bu bağlamda kalkınma kavramı semantik açıdan Avrupa-merkezci ilerleme ideolojisinin ve modernleşme teorisinin ürünü olarak ortaya çıktı (Başkaya, 2005: 17). Kapitalist üretim ilişkilerinin yaratmış olduğu eşitsiz gelişim, çevre ülkelerde artan bağımsızlık mücadeleleri (Harman, 2016: 433), Soğuk Savaş'ın yaratmış olduğu hegemonya mücadelesi kalkınmanın arkaik temellerini oluşturan tarihsel olgulardır.

Klasik sömürgecilik hareketi ile birlikte gelişen merkantil birikim stratejisi kapitalist üretim tarzının gelişmesinde gerekli tarihsel konjonktürü sağladı ve sömürgecilik hareketlerinin daha hızlı tezahür etmesine neden oldu. Başkaya'ya göre (1991: 34) kapitalizm, geliştiği merkez alanlardan perifer (çevreye) doğru yayılması sömürü düzeni biçiminde gerçekleşti ve kapitalist üretimin ilerleyen aşamalarında coğrafi etkinliğini arttırarak çevre ülkeleri/coğrafyaları bağımlı hale getirdiler. Çevre ülkelerinin merkez ülkelerin merkez ülkeler tarafından sömürülmesi

² Fikret Başkaya'ya (2005) göre kalkınma kavramı retorik bir muhtevaya sahiptir. Dolayısıyla ideolojik anlamlarla yüküldür.

“gelişmişlik” ve “azgelişmişlik” kavramlarını üretti. “Gelişmişlik” kavramı, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra sıklıkla ifade edilmeye başlandı (Aren, 1990: 160; Partant, 2002: 43). 1945’ten sonra klasik sömürgeciliğin tasfiye edildiği dönemde kalkınma kavramının ortaya çıkması tesadüf değildir (Başkaya, 2005: 27). Sanayi Devrimi’nden sonra dünya ekonomisinin tarihi, hızla gelişen teknolojik ilerlemenin, sürekli ama eşitsiz bir büyümenin ve artan “küreselleşme” sürecinin tarihi olmuştu (Hobsbawm, 1996: 107). Kapitalizmin bir dünya sistemi olarak hegemonyasını sürdürmesi (Wallerstein, 2003: 527) kalkınma ideolojisinin merkez ölkeler tarafından üretilmesi emperyalizmin yeni bir versiyonu olarak ifade etmek mümkündür.

Kapitalist üretim tarzının eşitsiz gelişimi, merkezdeki ölkelerin çevre ölkelerini daha bağımlı ve daha sömürülmesine dayanmaktadır (Sweezy, 2009: 120). İkinci Dünya Savaşı’nda sonra merkez ölkeler kalkınma düşüncesi adı altında çevre ölkelere yönelik büyük çaplı sanayi yatırımları yapmışlardır (Sweezy, 2009: 124). Dönemin egemen iktisadi doktrini Keynesyen ekonomik modeldi, özellikle Batı Avrupa ölkelerinde refah devleti uygulamalarıyla devletin bölüşüm ve yeniden üretim alanlarında daha adil olması gerektiğini gösteriyordu (şaylan, 2003: 99-100). Kapitalist sistem 1945’ten sonra Keynesyen ekonomi (refah devleti olarak da adlandırılır) politikaları aracılığıyla içinde bulunduğu krizden çıkmayı büyük oranda başardı (şaylan, 2003: 103). Keynesyen (Refah) devleti uygulamaları devletin yatırım ve harcamalarını arttırarak istihdamı, büyümeyi (Selik, 1973: 306) ve dolayısıyla kalkınmayı gerçekleştirilebileceğine dair inancı taşıyordu. Kalkınma düşüncesiyle aynı tarihsel döneme denk gelmesi, refah uygulamalarının Avrupa’da olumlu sonuçlar doğurması kalkınmaya olan inancı arttırdı. Bununla birlikte refah devleti uygulamaları devletin rolünü arttırmasının yanı sıra aynı zamanda koruyucu ve çoğunlukla dışa kapalı ekonomi politikalarının uygulanması savunması açısından ulusal ölçekli olduğu unutulmamalıdır (Jessop, 2009: 108-109). Bu nedenle refah devleti uygulamaları da yine kendi içsel çelişkilerini barındırıyordu. Merkez ölkeler çevre ölkelere borç vererek veya doğrudan yardımlar aracılığıyla yatırım yaparak kalkınmalarını amaçlıyordu. Ancak BM tarafından yayınlanan gelişmişlik göstergelerinde merkez ölkeler ile çevre ölkeler arasındaki uyumsuzluk kalkınma düşüncesinin sorgulanmasına neden oldu (Başkaya, 2005: 36; Sweezy, 2009: 129). Sweezy’e göre (2009: 129) 1945’ten 1970’li yıllara kadar yapılan aşırı yatırım, borçlanmadaki büyük artış ve uluslararası para sisteminde meydana gelen zayıflama, Keynesyen ekonomi politikalarının ve özelden kalkınma düşüncesinin sorgulanmasının diğer nedenleridir. Kalkınma düşüncesi ile Keynesyen politikaların aynı dönemde çekiciliğini yitirmesi bu bağlamda incelenmelidir.

2.3. KALKINMA DÜşÜNCESİNİN KRİZİ

Kalkınma düşüncesinin krizi aynı zamanda uluslararası ölçekte kapitalist sistemin çoklu krizin bir halkasıydı. 20. yüzyılın son çeyreğinden sonra kapitalizm üçüncü dünya devrimi olarak adlandırılan üretim ve bilgi teknolojisinde meydana gelen artış, devletin kamusal hizmetlere yönelik harcamalarının azalması, uluslararası sistemin finansal kapitalizme dönüşümü, üretimin uluslararası ölçekte genişlemesi, mal ve hizmetlerin uluslararası düzeyde genişlemesi (Fülberth, 2013: 265) gibi gelişmeler Keynesyen ekonomi politikalarının ve klasik kalkınma düşüncesinin krize girmesinin göstergeleriydi. 1970’lerden sonra meydana gelen kriz kendisinden önceki sistemin yaratmış olduğu genişleme ve refahın sonuçlarından kaynaklanmaktaydı. Genişleme aşamasında Keynesyen iktisadi sistem yeni birikim modelinin krizinin başlangıcını oluşturuyordu (Başkaya, 1991: 125). Kalkınma düşüncesinin krize girmesinin diğer bir nedeni ise çevresel-ekolojik tahribatin meydana gelmesidir. Kalkınmacı ideolojinin kâr güdüsüyle hareket etmesi, bitkisel ve hayvansal ürünlerin endüstrileşmesi ve sanayileşme hamleleri (özellikle çevre ölkelerde yaygın hale gelen ve içe dönük ekonomi politikalardan kaynak sanayileşme modeli), toprağın ve atmosferin bozulmasına neden olan çevresel-ekolojik felaketlerdir (Partant, 2002: 26). Devletin

yeniden üretim alanlarına yönelik tam istihdam politikalarının en üst aşamaya ulaşması, birikim rejiminde devletin yeniden ölçeklenmesi ve yapılandırılması, kalkınma politikalarının yürütülmesindeki ana aktörün değişmesi anlamında yeni birikim modelinin doğmasını zorunlu kıldı.

Kalkınma düşüncesinin krize girmesi, kalkınma kavramı yerine sürdürülebilir kalkınma kavramının üretilmesine neden oldu. Sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk defa BM Çevre ve Kalkınma Kurulu tarafından hazırlanan ve 1987 yılında yayımlanan *Ortak Geleceğimiz* adlı yazıdan sonra gündeme gelmiştir (Keleş vd., 2012: 246). Brundtland Raporu olarak da adlandırılan bu yazıda kalkınma kavramının içeriği genişletilerek çevre ile ilgili temalar eklenmiştir (Sachs, 2007: 57). “Sonuç olarak, dünyada 1945-1970/75 arasında hızlı bir ekonomik gelişme ve canlı bir birikim sürecini yaratan Fordizm, Keynesçilik, refah devleti, ulusal kalkınmacılık sacayaklarına dayanan ekonomik-politik yapılanma 1970’lerde genişlemesinin sınırlarına varmış ve üretkenlik potansiyelini tüketerek krize girmekten kurtulamamıştır” (Doğan, 2002: 13). Kalkınmanın krizi aynı zamanda merkez-çevre arasındaki eşitsiz gelişimin yaratmış olduğu sonuçlardan kaynakladığı açıktır.

3. ÇEVRE ÜKLELERE YÖNELİK EKOLOJİK TEHDİT KAYNAKLARI OLARAK SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE ÇEVRESEL GÜVENLİK SİYASETİ

Toplumsal bir sistem olarak kapitalizm, tarihsel süreçte farklı kavram ve kuramsal yapılar üretmiştir. Marx’ın (2011: 39) ifadesiyle maddi yaşamın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırmıştır. 20. yüzyılın son çeyreğine girildiğinde maddi alt yapıda meydana gelen değişim ve dönüşümler, toplumsal, siyasal ve düşünsel yaşamı radikal bir biçimde etkilemiştir. Sürdürülebilir kalkınma, çevresel-ekolojik sorunlar, çevresel güvenlik gibi kavramsal olgular içinde bulunduğu maddi-tarihsel koşullar bağlamında değerlendirilmelidir.

3.1. 1970’LERİN DEĞİŞEN EKONOMİ-POLİTİĞİ BAĞLAMINDA SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE ÇEVRESEL GÜVENLİK

1970’lerin iktisadi ve toplumsal realitesi Keynesyen ekonomi politikalarının uygulandığı dönemin krizinin sonuçlarıyla yüzleşiyordu. Keynesyen kalkınmacı iktisadın yaratmış olduğu merkez-çevre arasındaki eşitsiz gelişme düzeyi, yoksulluk, bölüşüm ilişkilerinin dengesiz dağılımı (Şenses, 2006: 36), çevresel ekolojik felaketler (Başkaya, 2010: 328) ve yapısal ideolojik kriz (Doğan, 2002: 14; Başkaya, 2002: 24) yeni bir değişimin ana dinamiklerini oluşturdu.

1970’lerden sonra ideolojik ve kurumsal anlamda yeniden yapılanma ile devletin, birikim rejiminin ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkileri yeniden düzenlemekteydi. Buna göre devlet minimal ölçekte etkinlik gösterecek (Şaylan, 2003: 138), sermayenin serbest dolaşımının sağlanması ve tam istihdam koşullarının sağlanması yerine esnek istihdama ağırlık verilmesini öngören neoliberal politikalar uygulanacaktı (Doğan, 2002: 16-17; Başkaya, 2002: 28; Harvey, 2006: 77). Neoliberal ideolojiye göre devlet yeniden yatırım alanlarından çekilerek minimal ölçekte hizmet vermesi gerekir; buna karşın sermaye uluslararası ölçekte serbest biçimde hareket ederek ‘sınırlar’ın ortadan kaldırılması ve meta değeri olan her şeyin finansallaşması gerektiğini savunan temalar üzerinde yoğunlaşmaktaydı (Harvey, 2006: 77). Yeniden yapılanmayla neoliberal devlet, yeni coğrafi alanlar üzerinde hegemonyasını sermaye birikimini sağlamak amacıyla özel mülkiyet özelleştirilmesi -ya da başka bir ifadeyle mülksüzleştirerek- büyümeyi (Harvey, 2006: 77) ve kalkınmayı amaçlıyordu. Yeni coğrafi alanların sermayenin birikim yapmasını sağlamak

amacıyla özel sektörun hizmetine verilmesi (özelleştirme politikası) sömürgeciliğe ve çevresel-ekolojik sorunlar açısından yeni bir aşama anlamında gelmekteydi.

Tarihsel süreçte birikerek ve doğayı tüketerek ilerleyen kapitalist sistem, 20. yüzyılın son çeyreğinden sonra artan nüfus ve talep karşısında doğal yaşam alanlarına, çevreye ve dolayısıyla ekolojik alanlara yönelik tehditler ileri aşamaya girdi). Sürdürülebilir kalkınma böylesi tarihsel ve maddi koşullar altında ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilir kalkınmanın diğer bir boyutu da 1960'lı yıllarda gelişen toplumsal hareketlerin çoklu talepleri idi. Bu taleplerden biri de çevrenin korunmasına yönelik söylemlerdi. 1970'lerin başlarından itibaren dünya genelinde -özellikle Avrupa'da- çevrenin korunmasına yönelik yükselen toplumsal hareketler kuramsal ve kurumsal bazı dönüşümler yarattı. Kuramsal anlamda ekolojik düşünce tartışmaları bu dönemde başladı (O'Connor, 1992). İdeolojilerin ekolojik düşünce ile yollarının çatallanmaya başladığı bu dönemde ekokapitalizm, ekosostalizm, ekofeminizm gibi yeni felsefi-kuramsal tartışmalar başladı. Örneğin Marksist düşüncede ekososyalizmin gereklilikleri ve olanakları üzerine Martin O'Connor öncülüğünde *Capitalism Nature Socialism* dergisi kuruldu. Yine bu dönemde Michael Löwy, Andre Gorz, Joel Kovel gibi Marksist yazarlar ekososyalizme birtakım tartışmalar yürüttüler. Egemen neoliberal ideolojide ise daha çok siyasal uygulamalara yönelik tartışmalar yer aldı. Örneğin serbest piyasa çevreciliği, yeşil kapitalizm (*green capitalism*) gibi kavramlar etrafında neoliberalizmin ekolojik yaklaşımı tartışılmaya başlandı. Sürdürülebilir kalkınma kavramı da yine liberal ideolojik aksiyomlar sonucunda üretildi.

1987 yılında yayınlanan *Ortak Geleceğimiz* adlı yazında kalkınma kavramının içeriğinin genişletilerek sürdürülebilirlik temasının eklenmesi, yine Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nda mevcut sistemin yaratmış olduğu yoksulluk, çevresel tahribatı önlemek, barış ve refahı sağlamak gibi amaçlar sıralanmıştır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma kavramı hem kapitalist üretim ilişkilerinin yaratmış olduğu eşitsiz gelişim ve ekolojik tahribatın realitesini hem de yeni sömürgeci anlayışa retorik bir söylem kazandırıyor. Bu durum 1990'lı yılların ekonomi politikasında farklı bir momentte somutlaşmıştır.

3.2. 1990'LARIN EKONOMİ POLİTİĞİ BAĞLAMINDA ÇEVRESEL GÜVENLİK SİYASASI

1990'lı yıllar politik ve ekonomik açıdan önemli tarihsel olayların yaşandığı dönemdir. 1989 yılından sonra önce Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin, ardından SSCB'ye bağlı çevre ülkelerin dışa açılması, Soğuk Savaş'ın yumuşaması ve neoliberalizmin zaferi olarak ilan edildi. 1970'lerden 1990'lı yıllara değin uygulanan ekonomi politikaları, sermayenin sınırlarının genişlemesiyle sonuçlandı. Kapitalist sistemin kendine içkin mantığı çerçevesinde gelişen yayılma, kapitalist yeniden üretimin ve devamlılığını sağlamasının bir zorunluluğudur (Başkaya, 2002: 30). 1989 yılından sonra Sosyalist Blok ülkelerinin bağımsızlığına kavuşması, sermaye için yeni yarımım alanlarının genişlemesi anlamı geliyordu. 1990'lı yıllardan sonra dünya ekonomisinin 'bütünleşmesi', teknolojik ilerlemeler (üretici güçlerde meydana gelen gelişmeler), sermayenin coğrafyasının genişlemesi, finansallaşma gibi gelişmeler küreselleşme olgusunun temel dinamiklerini oluşturmaktadır (Savran, 2008: 103). Dolayısıyla küreselleşme olgusu 1990'ların ekonomi politikasının önemli göstergesidir.

Savran'a göre (2008) 1990'lı yıllara gelindiğinde üretici güçlerde meydana gelen gelişmeler (bilişim ve üretim teknolojisinde meydana gelen ilerlemeler), üretimin uluslararasılaşması, sosyalist blokta meydana gelen sistemsel-ideolojik çözülme ve liberal ideolojik restorasyon küreselleşme olgusunun temel dinamiklerini oluşturmaktadır. Başkaya'ya göre (2002: 32) küreselleşme olgusu, liberallerin iddia ettiği üzere devletin rolü azalmamıştır, tam aksine devlet daha da büyümüştür; emek ile sermaye arasındaki ilişki sermayenin lehine değişmiştir; sermaye

ekonomi dâhil gündelik yaşamın tüm alanlarına nüfuz etmiş ve tek tip tüketim egemen olmaya başlamıştır.

1990'lı yılların ekonomi politliğini belirleyen dinamikler çevreye yönelik yeni politikaların üretilmesine neden olmuştur. Sermaye birikiminin gelişmesi ve siyasal, toplumsal ve kültürel alanda hegemonyasını pekiştirmesi ve sürdürülmesi amacıyla 1990'lı yıllarda güvenlik siyaseti yeniden şekillenmiştir (Şengül, 2008: 500). Güvenlik politikaları ilk olarak BM'nin ve Avrupa ülkelerinde askeri düzeyde Kuzey Atlantik Paktı'nın (NATO) kurulmasıyla birlikte geliştirilmiştir. Bununla birlikte güvenlik siyaseti tarihsel süreçte kapitalizmin geçirdiği aşamalardan sonra doğal yaşamın tahrip edilmesi güvenlik kavramına yeni bir boyut/paradigma açılımına neden olmuştur (Reyhan, 2010: 65). Bu bağlamda yine 1990'lı yıllardan güvenlik kavramının içi genişletilerek askeri olmanın yanı sıra güvenliğin çevresel boyutu dikkate alınmıştır (Brauch, 2008: 10; Dolby, 2008: 182).

1980'li yıllarda kalkınma-büyüme karşıtı çevresel siyaset ortaya çıkmasına karşın 1990'lı yıllarda yeşil kapitalist düşünce de gelişti. Yeşil kapitalizm teorisyenleri Paul Hawken, Lester Brown ve Francis Cairncross 1990'lı yıllarda yeşil vergi, yeşil etiketleme, yeşil teknoloji gibi çevreci hedeflerin kalkınma politikaları ile yürütülebileceğini öne sürdüler (Smith, 2015: 49). 'Sürdürülebilirlik', 'yeşil', 'doğal' kapitalizm hareketi bu süreçte yükselişe geçti. Organik tarım ana akım haline geçti ve tüketim endüstrisinin en yoğun ilgi alanına girdi. Bir yandan şiddetli neoliberal politikalar uygulanırken öte yandan çevreci-ekolojik değerlerin vurgulanması pratikte yeni antagonizmaları doğurdu. Merkez konumundaki kuzey yarım küre ülkeleri ile güney ülkeleri arasındaki üretim, tüketim ve bölüşüm farkı yeşil kapitalist düşüncenin göremediği reel durumlardan bazılarıdır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılması neoliberal politikalar açısından yeni coğrafi alanlara yayılma fırsatı sağladı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan devletler liberalleşme politikalarını uygulamaya başladı. Bu ülkeler sermaye için yeni ticari ilişkilerin başlayacağı ülkelerdi. Kapitalizmin içinde olduğu ekolojik krizden yeni coğrafi alanların açılması olumlu bir gelişme olarak görüldü. Bu nedenle yeşil kapitalist stratejinin uygulanması için de yeni coğrafyaların sisteme dahil edilmesi gerekiyordu. Ancak Sovyetler döneminde de sosyalist politikaların çevreci olmadığı açıktı. Çernobil felaketi bunun en açık örneğiydi. Çernobil aynı zamanda ekosistemin içinde bulunduğu risk durumunun en iyi örneği olarak gösterilebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında her iki hegemonik güç de büyüme politikalarıyla çevresel-ekolojik varlıkları hiçe saymaktaydı. Bu anlamda hem sosyalist hem de liberal-kapitalist sistemde ekosistem çoğu zaman dikkate alınmamıştır. Çernobil felaket bu nedenle tarihsel olarak kritik bir eşiktir; 1990'lı yılların çevresel siyasetini doğrudan etkileyen sonuçları olmuştur.

Çernobil felaketinin uluslararası siyaset ve çevresel güvenlik siyaseti için yeni kurumsal önlemleri ve politika değişikliklerini beraberinde getirdi. Çevresel güvenlik bağlamında öncelikle Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) güvenlik standartlarını değiştirdi. Nükleer güvenliği arttırmak amacıyla güvenlik standartları güncellenmiş ve genişletilmiştir. Nükleer santrallerin güvenliği, çevreyi ve ekosistemi etkisini azaltmaya yönelik önleyici tedbirlerin alınması kararlaştırıldı. Yine 1994 yılında Nükleer Güvenlik Sözleşmesi imzalandı. Sözleşmenin amacı devletler arası işbirliğini sağlamak ve arttırmaktı. Bu sözleşme, nükleer tesislerin güvenliğini sağlamak ve devletler arası nükleer güvenlik konusunda bilgi paylaşımını teşvik etmek amacıyla çeşitli kurallar düzenlenmiştir. Avrupa Birliği bünyesinde ve üye ülkelere yönelik çevresel güvenliği arttırmak amacıyla yeni düzenlemeler getirdi. Santrallerin güvenliğine yönelik stres testleri, radyoaktif sızıntılara karşı alınacak önlemler, çevreye yönelik zararların azaltılmasına dair bir takım önlemler alındı ve sıkılaştırıldı. Güvenlikle ilgili uluslararası ilişkilerde bilgi paylaşımı arttırmaya çalışıldı. Çevresel felaketlerin önlenmesi ve azaltılması amacıyla bazı ulusal ve uluslararası düzenlemeler yapıldı. Örneğin BM Çevre Programı (UNEP), Radyolojik ve Nükleer

Acil Durumlara Hazırlık ve Müdahale Sözleşmesi (1986), Nükleer Kaza Bildirim Sözleşmesi (1986), Nükleer Kazaların Tazmini için Viyana Sözleşmesi (1997)³, Kapsamlı Test Yasağı Antlaşması (CTBT), Avrupa Nükleer Güvenlik Direktifi (2009) gibi çevresel felaketleri önleyici veya azaltıcı tedbirler alınmıştır.

3.3. “SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA” VE “ÇEVRESEL GÜVENLİK” POLİTİKALARI ARASINDAKİ SÜREKLİLİK İLİŞKİSİ

Çevresel güvenlik kavramının temel içeriği kapitalist üretim ilişkilerinin ve sermaye birikiminin yaratmış olduğu çevresel-ekolojik felaketlerin ve dolayısıyla ekosistemin güvenliğinin sağlanması, risk altındaki doğanın sürdürülebilirliğinin sağlanması ve doğal kaynakları tehdit eden faktörlerin engellenmesi oluşturmaktadır (Brauch, 2008: 11). Bu bağlamda çevresel güvenlik kavramı içerik ve politik olarak gündeme gelmesi sürdürülebilir kalkınma kavramıyla yakından ilintili olduğu görülmektedir. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınma ve çevresel güvenlik politikaları arasındaki ilişkisellik ve sürekliliğin incelenmesi gerekir.

Sürdürülebilir kalkınma ile çevresel güvenlik kavramlarının tarihsel süreçte ortaya çıkış koşulları ve anlam-bilimsel içerimleri incelendiğinde ilişkisel oldukları rahatlıkla görülecektir. Nitekim sürdürülebilir kalkınma siyasetinin ortaya çıkış koşulları, birikim stratejilerinin yaratmış olduğu çevresel bozulmalar, gelecek kuşaklar için güvenilir yaşam ve refahın güvence altına alınması (Başkaya, 2005: 207) ve merkez-çevre ülkeler arasındaki eşitsiz gelişme oluşturmaktadır. Özellikle neoliberal birikim stratejisinin uygulandığı dönemde sermayenin üretime ve kalkınmaya yönelik politikaları, çevresel sorunların gündeme gelmesini zorunlu kılmıştır. Zira her bir üretim ve üretim süreci aynı zamanda doğanın tüketimi anlamına gelir (Marx, 2011: 246). Bu nedenle kapitalist üretimin hatta genel olarak üretimin devam ettirilmesi için doğanın ve ekosistemin korunması ve sürdürülebilmesi gerekir. Bu amaç çerçevesinde sürdürülebilir kalkınma politikaları kurumsal olarak BM düzeyinde gündeme getirilmiş ve hem merkez hem de çevre ülkelere tartışılmaya başlanmıştır.

Çevresel güvenlik kavramı da yine maddi üretim süreçleri ile toplumsal formasyonlar tarafından yaratılan çevresel-ekolojik tehditlere yeni politikalar belirlemek amacıyla ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte güvenlik politikalarına ilişkin kavramsallaştırmalar ve güvenlik siyasetleri farklı toplumsal, kültürel ve siyasal sistemlere sahip ülkelere göre değişiklik göstermektedir (Brauch, 2008: 19). Ancak çevresel güvenlik kavramı yine merkez ülkeler tarafında tanımlanmaktadır ve asıl olan kendi güvenlik çıkarlarıdır (Şengül, 2008: 502). Çevresel güvenlik kavramı BM Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayınlanan Ortak Geleceğimiz adlı yazıda, çevre, güvenlik, barış ve kalkınma kavramları ile birleştirilmiştir (Brauch, 2008: 27). Çevresel güvenlik kavramının ifade edildiği tarihsel dönem, aynı zamanda merkez ülkelerin sermayesi için kalkınma politikalarının yaratmış olduğu çevresel bozulmaların belirginleşmesiyle ilgilidir (Şengül, 2008: 503). Nitekim çevre ülkelerin merkez ülkeler tarafından neoliberal dönemde yapısal uyum politikaları çerçevesinde kaynaklarının tüketilmesi çevresel bozulmalara neden olmaktadır ve yeni birikim modeli için kaynak kıtlığına neden olmaktadır. Neoliberal dönemle birlikte doğanın ve doğadaki nesnelere metalaştırılması, sermayenin hareket alanının genişletilmesi, üretimin maliyetlerin minimum düzeyde yapıldığı coğrafyalara taşınması, doğanın daha çok tahrip edilmesiyle sonuçlanmıştır (Şengül, 2008: 504). Sermaye birikiminin doğal kaynakları tehdit etmesi hem kalkınma politikalarının sürdürülebilirliğini hem de güvenliğin sağlanması açısından sürdürülebilir kalkınma ve çevresel güvenlik politikaları arasında bir süreklilik ilişkisi olduğu açıktır.

³ 1963 yılında hazırlanan sözleşme 1997 yılında revize edilmiştir.

3.4. ÇEVRE (PERİFER) ÜLKELERE YÖNELİK EKOLOJİK TEHDİTLER AÇISINDAN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE ÇEVRESEL GÜVENLİK POLİTİKALARI

Merkez-çeper ilişkisi kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde farklı dönemlerde gelişim göstermiştir. Immanuel Wallerstein merkez-çevre ilişkisini kapitalizmin tarihsel gelişim süreci üzerinden açıklar. Wallerstein, sermaye birikiminin dört ana coğrafyada yayıldığını ve merkez-çevre ikiliğinin oluşmasına neden olduğunu aktarır. 1750’li yılların ortalarından itibaren Hindistan alt kıtası, Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Batı ve Kuzey Afrika bölgelerinin bir kısmı kapitalist üretim ilişkilerine eklenildi (Wallerstein, 2015a: 177). Yeni ithalat-ihracat modeline dayalı kapitalist üretime eklenme süreci, dünya ekonomisinde merkez-çevre çatallaşmasını sağlıyordu. Merkez ile çevre arasındaki ticari ilişki ana mal ile işlenmiş maddelerin değişimine dayanıyordu. Merkez çevrenin daha çok ham maddelerini ihraç ederek daha ucuza meta birikimi yapmaktaydı. Çevrenin az gelişmişliği bu süreçte daha fazla bağımlılık ilişkisine dönüyordu. Bu anlamda 19. Yüzyılın başlarına gelindiğinde liberalizmin ve kapitalist üretimin nihai zaferi ile sonuçlanmış bir dünya sistemi egemenliği inşa edildi (Wallerstein, 2015b). Egemen toplumsal sistem olarak kapitalizm, çevrenin merkeze olan bağımlılığını pekiştirdi. 20. Yüzyılın başlarından itibaren sermayeni genişleme stratejisi merkez-çevre dikotomisini daha belirgin bir varyasyona dönüştürdü.

Sermaye üretim, ucuz meta ve ucuz ve ucuz emek arzını yaratmak amacıyla çevresel faktörleri dikkate almadan üretime odaklanır. Özellikle ilk sömürgeci hareket döneminde merkez-çeper arasındaki sömürü ilişkileri daha çok askeri ve siyasal nitelikteydi (Önder, Tarihsiz: 58). Merkez ülkelerin çeper ülkeleri ucuz ham madde ve emek arzı sağlaması sonucu sömürmesi, yalnızca kapitalist üretim ilişkilerinin devam ettirilmesini sağlamadı, aynı zamanda merkez-çeper ilişkisini de tarihsel süreçte değiştirdi.

Sürdürülebilir kalkınma ve çevresel güvenlik politikaların uygulandığı neoliberal dönemden sonra merkez-çeper ilişkisi yeni bir boyut kazanmıştır. Neoliberal ekonomi politikaların uygulandığı dönemde merkez ülkeler çeper ülkelere yönelik politikaları çevresel nitelik kazandırdı. Reyhan’a göre (2010: 65) göre kapitalist üretim ilişkilerinin sermaye birikim sürecinde merkez ülkelerin çeper ülkeleri sömürmesi, doğal yaşamın ve ekosistemin yaşam unsurları olan iklim, gıda, su ve gen kaynakların tahrip edilmesine ve emperyalizm kavramına ekolojik faktörlerin eklenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla feodalizmin çözülmesiyle başlayan merkez-çevre arasındaki bağımlı ilişki ve merkezin üstünlüğü neoliberal dönemde de devam etmiştir.

Çevre (perifer/çeper) ülkelerin merkez ülkeler tarafından ekolojik tahribata uğraması neoliberal politikaların uygulanmasıyla doğrudan ilintilidir. Kapitalizmin dünya sistemi olarak işlemesi, neoliberal dönemde yapısal İMF ve Dünya Bankası’nın dayattığı yapısal uyum politikaları çerçevesinde sermayenin sınırsız hareket etme olanağına sahip olması, merkez ülkelerin çeper ülkeler üzerindeki egemenlik ağını ve bağımlılık ilişkilerini arttırmıştır (Şaylan, 2003: 214). Merkez-çeper ilişkisi, çeper ülkelerin aleyhine “toprağın metalaşması ve özelleşmesini ve köylü nüfusunun zorla tasfiyesini; çeşitli mülkiyet hakları biçimlerinin ayrıcalıklı özel mülkiyet haklarına dönüşümünü; emek gücünün metalaşması ve alternatif (yerli) üretim ve tüketim biçimlerinin bastırılmasını; mülklerin sömürge, yeni sömürge ve temellük süreçlerini (doğal kaynaklar dâhil); vergilendirme ve mübadelenin, özellikle toprağın piyasaya sürülmesini; köle ticaretini; ve tefecilik, milli borç ve hepsinden önemlisi ilksel birikimin radikal araçları olan kredi sisteminin kullanımını içerir” (Harvey, 2006: 79-80). Harvey’in ifade ettiği yeni sömürü ilişkileri çeper ülkelerin ekonomi-politik özelliğini yansıtmaktadır. Merkez ülkelerin çeper ülkelere yönelik sürdürülebilirlik ve çevresel güvenlik politikaları bu bağlamda gelişmiştir.

Merkez ülkelerin sermaye birikimini devam ettirmek istemeleri, çeper ülkelere yönelik bazı politikaların uygulanması sonucunu doğurmuştur. Tek kutuplu dünya sisteminde merkez ülkelerin eğilimi çeper ülkelerin çevre ekonomilerinin sömürülmesi yönünde olmuştur (Önder, Tarihsiz: 59). Merkez ülkelere teknolojik bağımlılığı nedeniyle çevre ülkeler, kendi doğal kaynaklarını işleyememektedirler. Bu durum çeper ülkelerin merkez ülkelere dış yardım almasını ya da doğrudan çok uluslu şirketlerin yatırım yaparak doğal kaynakları kullanmasına neden olmuştur. Şengül (2008: 505), uluslararası sermaye kuruluşu olan DB ve IMF'nin yapısal uyum kredilerinden yararlanabilmesi için çeper ülkelerin doğal-ekolojik kaynaklarından ödün verilmesini koşuluna bağlı olduğu vurgulamaktadır. Reyhan'ın (2010: 64) 'ekolojik emperyalizm' olarak adlandırdığı bu süreçte çeper ülkeler, merkez ülkelerin ve neoliberal dönemde egemen ulus-üstü kurumlar olan IMF ve DB'nin yapısal uyum politikaları çerçevesinde hareket etmektedirler. Smith, ekolojik emperyalizme örnek olarak karbon alışverişi veya satın alınmasını örnek gösterir. Nitekim 1990'lı yıllardan sonra pek çok hüküme ve terel yönetin karbon vergilerini uygulamaya başladı. 2000'li yıllarda bu uygulama genişyeyerek devam etti. Ancak kaptialist üretimin -daha doğrusu yeşil kapitalist düşüncenin- işleyiş biçimine ters olan bu uygulama reel düzlemde farklı biçimde işledi (Smith, 2015: 61-62). Öncelikle kapitalist üretim ilişkilerinin mantığı doğanın tüketimi ve meta üretimine dayalıdır. Karbon vergi uygulamaları çevrenin korunmasını sağlamak amacıyla kirli havanın salınmasını kısıtlaamaktadır. Bu durum üretimin aksaması ve işsizlik gibi yapısal sorunların çıkması potansiyelini de barındırmakta. Sermaye bu nedenle hükümetlere baskı uygulayarak bu tarz uygulamaların kaldırılmasını yada hafifletilmesini talebinde bulunmaktaydı. En nihayetinde hükümetler bu konuda geri adım attı ve çoğu zaman karbon salınımı sınırı aşıldı (Smith, 2015). Karbon alışverişi yapılarak ekosistem yine hedeflenen kirliliğin üstünde bir hedefe çıkmaktadır. Merkez ülkeler üretim araçları emek-yoğun ve ucuz olan ve çoğu zaman çevre ülkelere oluşan coğrafyalara aktararak ulusal anlamda çevresel kirliliği azaltmaya çalışmaktadırlar. Çevre ülkeler işsizliği ve üretim sorununa çözüm bulmak amacıyla merkez ülkeler ile bu tarz işbirliğini geliştirmektedirler. Bu nedenle ulusal ölçekte çevresel-ekolojik örselenme çevre ülkelerde daha yoğun hissedilir. Çevrenin merkeze olan bağımlılık ilişkisi bu anlamda süreklilik oluşturmakta ve gelişmişlik düzeyi de benze ölçüde artmaktadır.

4. SONUÇ

Kapitalist üretim ilişkileri, toplumsal bir sistem olarak maddi, entelektüel, kültürel ve siyasal bütün yapıları tarihsel süreçte değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Batı Avrupa'da ortaya çıkan ve gelişen kapitalizm, Batı dışı toplumların doğal kaynaklarını ve toplumsal emeklerini sömürerek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Tarihsel süreçte kapitalizm coğrafyaların, ülkelerin ve toplumsal sınıfların eşitsiz biçimde gelişmesine neden olmuştur. Kapitalizm, kendisinden önceki üretim tarzlarından farklı olarak coğrafyaları bütünleştirmiş ve sistemli biçimde sömürmesinde neden olmuştur (Smith, 2017: 151). Kapitalizmin coğrafyaları sistematik bir biçimde bütünleştirmesi, merkez-çevre arasındaki eşitsiz gelişimi daha da derinleştirmiştir.

Merkez-çevre arasındaki gelişmişlik farkının derin olması, bölgeler arasındaki gelişmişlik ve bağımlılık ilişkisinin dengesiz dağılmasına neden olmuştur. Bununla birlikte sermayenin kâr ve üretimi arttırma eğilimi, çevre ülkeleri azgelişmişlik sorunuyla karşı karşıya getirmiştir. Çevre ülkelerin bağımlı ekonomik yapıları siyasal yapılarında da belirleyici etken olmuştur. Bu bağlamda çevre ülkelerin ekonomi politikaları merkez ülkeler ile ulus-üstü kuruluşlar ile çokuluslu şirketlerin denetimine ya da etkisine girmiştir.

Merkez ülkelerin ve devlet dışı örgütlerin etkisine giren çevre (perifer) ülkeler, yalnızca kaynaklarının sömürülmesi sorunuyla karşı karşıya kalmamaktadır, aynı zamanda ülkenin politik

kara alma süreçlerini de etkilemektedirler. Sürdürülebilir kalkınma ve yeşik kapitalizm gibi retorik kavramsal söylem ve politikalarla çevresel-ekolojik sorunların çözülmesi hedeflenmiştir. Merkez ile çevre arasındaki politik ilişkiler, çevresel güvenlik siyasetini önemli ölçüde belirlemiştir. Çevrenin merkeze olan bağımlılığı çevresel güvenlik siyasetinde de devam etmektedir. Karbon salınımı, atıkların geri dönüşümü, doğanın korunması gibi toplumsal-politik stratejiler çoğu zaman çevrenin aleyhine işlemektedir. Eşitsiz gelişim bu olgunun hem nedeni hem de sürekliliğini sağlamaktadır. Neoliberal dönemde IMF, DB ve çokuluslu şirketler, sürdürülebilir kalkınma ve çevresel güvenlik nosyonu ile hareket etmelerine karşın çevre ülkelerin doğal kaynaklarını ve ulusal güvenliklerini hiçe saymaktadırlar. Sonuç sermayenin eşitsiz gelişiminin daha da derinleşmesi, merkez-çevre arasındaki sömürü ilişkilerinin merkez ülkeler aleyhine gelişmesi ve doğal kaynakların tahrip edilmesi olmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

ıkar atışması: Yazarlar çıkar atışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer reviewed.

Conflict of Interest: The authors declared that they have no conflict of interest.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Amin, S. (1997). *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*. (Semih Lim, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Aren, S. (1990). *100 Soruda Ekonomi El Kitabı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Başkaya, F. (2002). *Küreselleşmenin Karanlık Bilançosu*. Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.
- Başkaya, F. (2005). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*. Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.
- Başkaya, F. (2010). *Çığırından Çıkmuş Bir Dünya: Sosyal Sefaletin, Ekolojik Felaketin ve Etik Yozlaşmanın Kökeni*. Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.
- Başkaya, F. (1991). *Az gelişmişliğin Sürekliliği*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Brauch, H. G. (2008). “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”. *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 1-47.
- Dalby, S. (2008). “Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak”, *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 179-195.
- Doğan, A. E., (2002). *Birikimin Hamalları: Kriz, Neo-liberalizm ve Kent*. İstanbul: Donkişot Yayınları.
- Foukner, N. (2016). *Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberallere*. (Tuncel Öncel, Çev.). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Fülberth, G. (2011). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*. (Sadık Usta, Çev.). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Harman, C. (2016). *Halkların Dünya Tarihi*. (Uygar Kocabaşoğlu, Çev.). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Harvey, D. (2006). “Neo-liberalizm ve Sınıf İktidarının Restorasyonu”, *Conatus Çeviri Dergisi*, Kasım-Şubat, 3(6), 39-56.
- Harvey, D. (2012). *Sermayenin Sınırları*. (Utku Balaban, Çev.). Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2003a). *Devrim Çağı*. (Bahadır Sina Şener, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2003b). *Sermaye Çağı*. (Bahadır Sina Şener, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- İnsel, A. (2000). *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Jessop, B. (2009). *Kapitalist Devletin Geleceği*. (Ahmet Özcan, Çev.). Ankara: Epos Yayınları.
- Keleş, R., Hamamcı, C. ve Çoban, A. (2012). *Çevre Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Lenin, V. (1979). *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. (Cemal Süreyya, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2011). *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*. (Sevim Belli, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2012). *Komünist Manifesto*. (Yılmaz Onay, Çev.). İstanbul: Evrensel Yayınları.
- O'Connor, M. (1992). The System of Capitalized Nature, *Capitalism Nature Socialism*, 3:3, 94-99.
- Önder, İ. (Tarihsiz). “Yeni Dünya Düzeni ve Enerji Politikaları”.
- Partant, F. (2002). *Kalkınmanın Sonu (Bir Alternatif mi Doğuyor?)*. (Fikret Başkaya, Çev.). Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.
- Pirrenne, H. (2014). *Orta Çağ Kentleri*. (Şadan Karadeniz, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Reyhan, H. (2010). “Ekolojik Emperyalizm Kuramına Giriş: Biyopolitik Bir Kavramsallaştırma”, *Memleket, Siyaset, Yönetim*, 5(14), 64-103.
- Sachs, W., (2007). “Çevre”. *Kalkınma Sözlüğü*. (Oktay Etiman, Çev.). Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Vakfı Yayınları, 7-17.
- Savran, S. (2008). *Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm*. İstanbul: Yordam Yayınları.
- Smith, N. (2017). *Eşitsiz Gelişim: Doğa, Sermaye ve Mekânın Üretimi*. (Esin Soğancılar, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

- Smith, R. (2015). *Green Capitalism: the God that Failed*, Bristol: World Economics Association.
- Sweezy, P. (2009). *Marksizm Üzerine Dört Ders*. (Tuncel Öncel, Çev.). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Şaylan, G. (2003). *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Şengül, M. (2008). “Çevresel Güvenlik” ya da Neoliberalizmin Güvenliği Adına “Ekolojik Yıkım”, *Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Yayını, 500-506.
- Şenses, F. (2006). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Timur, T. (2004). *Türkiye Nasıl Küreselleşti?*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Wallerstein, I. (2003). “Dünya Sistemleri Kavramına Karşı Dünya Sistemi Kavramı”. Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills (Der.) *Dünya Sistemi (Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?)*, içinde (Esin Soğancılar, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi, 527-534.
- Wallerstein, I. (2006). *Tarihsel Kapitalizm*. (Necmiye Alpay, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I. (2015a). *Modern Dünya Sistemi 3 (Kapitalist Dünya Ekonomisinin Büyük Yayılımının İkinci Evresi: 1730-1840)*, (Latif Boyacı: Çev), İstanbul: Yarı Yayınları.
- Wallerstein, I. (2015b). *Modern Dünya Sistemi 4 (Merkezci Liberalizmin Zaferi: 1789-1914)*, (Latif Boyacı: Çev), İstanbul: Yarı Yayınları.
- Yalman, G. (2018). “Devlet”, Gökhan Atılğan ve E. Attila Aytekin (Ed.), *Siyaset Bilimi* içinde, (69-86). İstanbul: Yordam Yayınları.